

PERSONAJUL ISTORIC

între document și ficțiune

Avram Iancu*

Printr-o „simplă coincidență”, la două decenii după ultima înfățișare scenică a „craiului munților” — în drama camilpetresciană *Bălcescu* — rampa luminează din nou asprul „teatru istoric” al Zărandului faptelor pașoptiste, prin scrisul lui Paul Everac (1968).

Fabuloasa biografie a lui Avram Iancu, cu partea ei de mister documentar, îndreptățește așezarea lângă cea a lui Horia, a lui Tudor Vladimirescu, a lui Bălcescu, lângă biografiile multor bărbați ai veacului redesteptării noastre naționale — biografii mereu cercetate dar nicidecum revelate deplin.

Marele filosof al spațiului românesc, Lucian Blaga, a înțeles, întiul, acest adevăr fascinant sub raport literar (numai?) și l-a încredințat metaforei, singura, potrivit lui, în stare să vorbească despre tragedia moșoganilor adumbriți părelnic de pajura crăiască. Se poate cuvînta și altfel. În literatură, despre Avram Iancu? Se poate, desigur, respectînd tratatul de istorie, valorificînd tradiția folclorică, urmînd fidel narațiunile combatanților așezați tîrziu la masa aducerilor aminte.

A înfăptuit-o cu strălucire Camil Petrescu, în tabloul XIII al piesei *Bălcescu*, intrupînd un Avram Iancu epopeic, un stăpîn al munților, trăind imemorial, în zeghe, gîndind rural, dar acționînd cu fina diplomație cerută de evenimentele Europei în vîlvătaie.

Ce studiu istoriografic analizează fără prejudecăți această tragedie românească? O face — a cîta oară? — literatura, cu mijloacele ei expresive și susceptibile de infinite interpretări.

Dacă Paul Everac se oprea, în piesa lui, asupra „unei zile”, din lungul șir al

zilelor marcînd martirajul eroului național, o făcea cu o vădită îndreptățire. Nu întâmplător realiza scenic, în aceeași vreme, tot în pavăza „unei zile”, dezno-dămîntul luptei lui Horia (*Urme pe zăpadă*). Un viitor monograf al dramaturgului va trebui să reconstituie acest episod de biografie scriitoricească, să explice motivele, de adînc tumult interior, care l-au determinat să conceapă, poate în paralel, două „finaluri de act” ale luptelor transilvane pentru afirmarea ființei naționale.

Îndreptățitul demers dramaturgic al lui Paul Everac, reconstituind viața lui Avram Iancu în amurgul ei — ziua de 7 septembrie 1872 este exponențială pentru ultimele două decenii din existența Crăișorului — se sprijină pe minime documente de autoritate. Cel mai autorizat biograf al lui Avram Iancu, Silviu Dragomir, avertizează: „despre perioada tragică din viața lui Avram Iancu nu avem, din nefericire, decît foarte puține informații contemporane”; și acelea „au fost scrise mai tîrziu”.

Arcul de timp 1852—1872. La 17 august 1852, Iancu este arestat, în urma unui conflict de ordin fiscal. Era avocatul moșilor din Zărand, depozitați abuziv de dreptul folosirii pădurilor. Depus în garnizoana Albei Iulii (Horia, Cloșca și Crișan au fost martirizați aici!), purtătorul înaltei decorații imperiale este torturat în împrejurări rămase obscure, apoi eliberat sub presiunea maselor populare dar și din grabnica voință a cancelariei aulice. Un abuz al administrației locale? O perfidă înscenare a serviciilor secrete imperiale? Cu un an înainte, Iancu organizase primirea împăratului în Apuseni — de la Brad, prin Baia de Criș, la Hălmagiu și Cîmpeni — dar, fapt cu totul uluitor, refuzase să se înfățișeze lui Francisc Iosif, trăgîndu-se mereu din fața lui, motivînd în fel și

*) Paul Everac, Iancu la Hălmagiu.

chip gestul. Era preluând rădăcirea? Netezise „calea gloriei“, într-o tragică ironie, pentru un fătarnic? Nutrea o vagă speranță că „drăguțul de împărat“ privind cu bunăvoință asprele chipuri țărănești, înșirate de-a lungul drumurilor străjuite de sălbaticie crește, va ușura povara unui neam însingurat? În locul unui răspuns, fraza istoricului Silviu Dragomir: „Cine ar mai putea oare să descifreze, după mai bine de un secol, fazele deosebite prin care a trecut Iancu până la criza finală?“

Urmează două decenii învăluite în aura legendei. Rătăciror prin munți, cu cavaliul la briu, icoană vie a vremurilor de mărire, zdrențuit, dar vegheat de iubirea unui neam întreg, cel care cerea în deridere „o universitate și o baie de aburi la Vidra de Sus“ era, pentru toți — stăpîni și stăpîniți —, „un om (care) se preface în cîntare“, după inspirata spusă a dramaturgului nostru.

Actul dramatic nu are „acțiune“, este jurnalul unei zile, concentrînd în replica personajelor adevărul unei stări de fapt. În Hălmașu Zărandului, în casa preotului Vichentie Bîrlea (Bîrlea este un nume de rezonanță cărturărească în Ardeal; purtătorii lui au fost dascăli de școală, clerici, folcloriști) sînt adunați oameni ai „inteligenței“ locale exprîmînd curentele de opinii din statul dualist austro-ungar pecetluit la 5/17 februarie 1867. Ilarie Dobos, funcționar la tabla regească, este renegatul, păzitor al ordinii aulice; notarul Samuel Varga personifică autoritatea imperială; casierul Iustin Vlăduț șovăie între sentimentul național și datoria de cancelarie; învățătorul Iosif Cîmpeanu are reacții nestăpînite, de june înfierbîntat, gata să pornească la acțiune într-un moment general de apatie politică.

Se rostesc fraze caracteristice pentru cursul vremii, se înfruntă opinii și se închină vinars sub concilianta veghe a gazdei. E mult adevăr documentar aici, ne-tras anume dintr-o scriere „ci realizat printr-o îndelungă familiaritate cu atmosfera de peste munți, cu tihna, tipicul solidei vieți de interior, aceeași prin timp în cadrele ei expresive. „Istoria“ pătrunde totuși în aceste case „de domni“, furnizînd, în anii de pace, pretexte pentru lungi dizertații puse sub semnul elocvenței de temeinică școală clasicistă. Vorbitorii „se ascultau“ pe sine, căci idealul oratoric era cel avocatesc, îndelnicire mult prefăuită în imperiu. Chiar dacă iuți cuvînte atingătoare de ordine se aruncă în dialogul viu, ele au tonalitatea gravă a gramaticii ceremonioase. Oamenii au cuviință și atunci cînd sus-

țin credințe care-i dezbină, și conservatorismul ținutei lor — fixat în datele lui istorice — a prilejuit scriitorului pagini de profundă tipologie socială.

Deci, la 7 septembrie 1872, Avram Iancu intră înîmplător, cum făcea de la un timp în drumurile sale slobode, în casa lui Vichentie Bîrlea, unde-l minase negurosul instinct. (Peste două zile, va muri la Baia de Criș; în apropiere.) Fost-a Iancu, în ajunul stingării, la Hălmașu?

Silviu Dragomir deplînge, cum am văzut, pușinătatea știrilor demne de crezare privind anii din urmă ai eroului. Ca și în cazul lui Eminescu, cei care au scris, și-au „pus în ordine“ memoria, căutînd să dea versiuni proprii despre cauzele care au dus la tragicul deznădămint. Nu o dată pretenția elucidării „savante“ a cazului a compromis faptul de simplă biografie.

Cert este că, la finele lui august 1872, Iancu poștoze la Valea Bradului, cu totul slăbit după o lungă internare. În drumul său spre Baia de Criș, unde avea să treacă hotarul în neîntîlnă, putea, firește, să se oprească și la Hălmașu, mai ales că în urma sa țărani făceau procesiune, îndemnîndu-l să le intre în case, să ospăteze și să odihnească. Un om de prestigiu lui George Barițiu vedea cu dreptate, în această cutremurătoare emoție obștească, semnul că Iancu era deja o legendă.

Localitatea zărandeană nu este străină de biografia lui Avram Iancu la Hălmașu, fusese arestat, în zi de țîrg, la 15 decembrie 1849 și eliberat imediat la amenințarea cuțitelor mocănești; împăratul trecuse prin Hălmașu, în 1851, iar fostul prefect se ținuse prin preajmă, semet; în toamna anului 1871, a tras la țaranul Ion Sida, și acest din urmă fapt a avut, desigur, însemnătate pentru dramaturg. Aceasta, fiindcă șederea Iancului în Hălmașu, cu un an înaintea morții, a fost consemnată de cărturarul orădean Dionisie Pășcuțiu. În revista *Familia* din 17 și 24 septembrie 1871, impresionatul martor ocular își muștră contemporanii, informîndu-i despre *Avram Iancu. Starea lui de acum și viziunile sale*. Lamentăția condeiului e penibilă, iar portretul marelui tribun, deși real, nu-și avea locul într-o venerabilă foaie enciclopedică...

Paul Everac a citit cu pătrunzătoare atenție cartea devenită clasică a lui Silviu Dragomir (ediția întâi, 1924, a doua, mult sporită, în 1965) și a reținut, pentru personajul său, „duhul legendar“ de care vorbeau și Iosif Sterca Soluțiu și Papiu-Ilarian, George Barițiu sau Ilie Măcelaru. Ideea că Țara Moșilor este pentru rătăcitorul crăișor „țara“ lui, idee atât de tragic dezvoltată în replică, nu

este o metaforă. Faptele s-au petrecut aidoma. Se poate afirma fără greșală că fiecare ocol țărănesc „era” al lui Iancu de îndată ce-i trecea pragul. Această seninătate a pasului călcând pământul pe care l-a voit liber și această venerație poporană pentru martir sînt printre cele mai zguduitoare realități din istoria națională.

În casa lui Vichentie Birlea, toți privesc ca de la sine înțeles popasul lui Iancu, funcționarii crăiești și sătenii, amestecîndu-se în încăpere, îi stau cu respect alături. Fantasmеle nu i-au tul-

burat gândurile care-l așezaseră în fruntea românilor din Ardeal. Numai că acum, gândurile îl urmăresc cu durerea neîmplinirii lor și sînt rostite în imagini de stranie frumusețe folclorică.

Acest din urmă chip al lui Avram Iancu, realizat dramaturgic de Paul Everac, are temeinicia capodoperei.

Ionuț NICULESCU

Repere :

- Paul Everac, Urme pe zăpadă, Ed. Eminescu, 1971
- Silviu Dragomir, Avram Iancu, Editura Științifică, 1968.

*„Rampa”,
acum
50 de ani,
septembrie
1934*

Sosesc la Moscova, invitați oficial, Ion Marin Sadoveanu, directorul general al teatrelor, și Maria Filotti, președinta sindicatului artiștilor, pentru a asista la festivalul teatral în care strălucesc ansamblurile conduse de Tairov și Meyerhold. În repertoriu — **Pădurea de Ostrovski**, **Egor Buliclov de Gorki** (peste două decenii, Maria Filotti va străluci, la Național, în rolul stăreței Melania), **A douăsprezecea noapte de Shakespeare**. ● La început de stațiune, Opera Română își anunță „vocile de aur”: Maria Snejina, George Folescu, Niculescu-Basu, E-

mil Marinescu, Ștefănescu-Goangă, Dinu Bădescu, Maria Cojocăreanu... ● Se implinesc 25 de ani de la înființarea Companiei Davila. Toți tinerii din trupă sînt azi mari nume: soții Bulandra, Manolescu, Storin, Marioara Voiculescu, Morțun... La radio, aniversarea e comentată cu emoție de Vasile Enescu, fostul regizor al companiei. ● Puiu Iancovescu este iar falit. Sala sa, peste drum de Liceul Lazăr, este preluată de tandemul Sică Alexandrescu — Tudor Mușatescu. **Teatrul Vesel** are în trupă pe Tantzî Outava, Mișu Fotino, Birlic, Fory Etterle, Nora Piacentini. Mai sînt așteptate **piesele de la Paris**, să fie „prietocite” (încă nu se spune „adaptate”). Sosesc ele... ● Ioan Massoff și George Baiculescu, bibliotecar la Academia Română, scot volumul **Teatrul Românesc acum 100 de ani**. Se pregătește sărbătorirea centenarului Teatrului Național. ● Naționalul anunță „matinee pentru școlari”, căci „nu toate piesele jucate în reprezentațiile de seară pot fi văzute de școlari.” ● La

„Barașeum”, trupa de operă și comedie o are în frunte pe Seidy Gluck. ● Ion Marin Sadoveanu va relua curînd conferințele experimentale de la Teatrul Național. Aviz nepoților... peste cincizeci de ani! ● Tânase se pregătește de turneu. „Cărăbușul” va închide „grădina” din strada Academiei și se va instala în vagoanele trase la „peronul special” al Gării de Nord. ● Moare profesorul clujean Bogdan Duică, eminentul eminescolog, istoricul multor capitale din viața scenei românești. ● Costache Olăreanu, bătrînul societar al scenei craiovene, publică o carte de amintiri, prețuită sursă pentru exigenții istorici de mai tîrziu. ● Se deschide stagiunea la Teatrul Național. R. Bulfinski, G. Calboreanu, G. Ciprian, Pop-Marțian îmbracă grele costume de epocă în dramatizarea romanului **Neamul Șoimăreștilor**. În numele autorilor, Mihail Sorbul declară senin că el a contribuit cu „tehnica”, iar Mihail Sadoveanu, cu „talentul”. Haideți să admîrăm, deopotrivă, „tehnica” și „talentul”!

I. N.